STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 01403

EMANUEL RINGELBLUM

Jacob Kenner

Permanent preservation of this book was made possible by Rena Costa

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

עמנואל רינגעלבלום

אַ העלד אין לעגיאָן
פון די גבורי ישראל אין געטאָ

צווייטע אויפלאַגע

„ניוועלט"

מינכען 1948

Special issue to „N A J W E L T" Jewish Magazine
Resp. Editor D. Jakubowicz
Authorized by M. G. Headquarters European
Command Civil Affairs Division
14 May 1947 APO 757 AG 383. 7 GEC AGO

דר. עמנואל רינגעלבלום מיט זיין 10־יאָריגן זון

הקדמה צו דער ערשטער אויפלאַגע

גרויס איז דער צעטל קדושים פון די געטאָס.

עס טיילן זיך אויס פון דעם צעטל נעמען פון העלדן, וואָס האָבן אָנגעפירט מיטן קאַמף קעגן בלוטיקן שונא און זענען געפאַלן מיט געווער אין האַנט, נעמען פון קדושים, וואָס האָבן מיט נישט ווייניקער העלדישער טאָג-טעגלעכער אַרבעט גייסטיק באַשיינט דאָס פינסטערע לעבן אין די געטאָס, געוועקט און דערמוטיקט די דערשלאָגענע, צו-געגרייט דעם קאַמף און מיט טיפער איבערגעגעבנהייט געזאַמלט בלעטלעך פון דעם בלוטיקסטן קאַפּיטל יידישע געשיכטע, אַז זיי זאָלן עדות זאָגן פאַר קומענדיקע דורות.

די פאַקטן, מאַטעריאַלן און געשיכטעס פון די קדושים אין די גע-טאָס מוזן געזאַמלט ווערן ניט נאָר צוליב דער גרויסקייט, דערהויבנ-קייט און הייליקייט, וואָס איז אין זיי, נאָר אויך כדי קינדס-קינדער זאָלן וויסן וועגן דעם, כדי קומענדיקע דורות זאָלן פון זיי לערנען און געשטאַרקט ווערן. דאָס וועלן זיין די געשיכטעס ניט בלויז פון די נייע עשרה הרוגי מלכות, נאָר פון די הונדערטער און טויזנטער, פון די צענדליקער טויזנטער, וואָס האָבן אויסגעהאַלטן די גרעסטע נסיונות, געפירט די ביטערסטע קאַמפן און אַוועקגעגעבן זייערע נשמות. דער אידישער אַרבעטער-קאָמיטעט וועט טאָן אַלץ, וואָס עס וועט נאָר זיין אין זיינע מעגלעכקייטן, כדי צו ברענגען צו דער עפנטלעכקייט די גע-שיכטעס, מאַטעריאַלן און פאַקטן פון די ליידן און קאַמפן אין די גע-טאָס, די געשיכטעס פון די מענטשן, וואָס האָבן געשריבן הייליגע בלעטער פון דער נייער אידישער געשיכטע.

אונזער איצטיקע שריפט איז וועגן **דר. עמנואל רינגעלבלום.** מיר האָבן באַקומען אין פאַרלויף פון די יאָרן, ווען פוילן איז געווען פאַרנומען דורך די נאַציס, באַריכטן וועגן דער טעטיקייט פון עמנואל רינגעלבלום. מיר זיינען געווען שטאָלץ צו הערן וועגן זיין קידוש השם. אַ לעגיאָן פון גבורי ישראל האָט געלעבט און געקעמפט אין די געטאָס. עמנואל רינגעלבלום איז געווען איינער פון די העלדן אין דעם וואונדערלעכסטן לעגיאָן.

די גאַנצע אידישע וועלט איז איבערראַשט און פאַרגאַפט געוואָרן ווען עס איז געקומען דער היסטאָרישער באַריכט פון עמנואל רינגעל-

בלום וועגן דער קולטור־טעטיקייט אין די געטאָס, וועגן אידישע שולן אין חושך פון די געטאָס, וועגן די לידער פון „נאַכטיגאַלן פון די געטאָס", וואָס זיינען געזונגען געוואָרן אין דער תקופה פון די טרעבלינקעס און מאַידאַנעקס.

מיר האָבן געלייענט אין זיין באַריכט וועגן דער העראָאישער טעטיקייט פון די אידישע לערער אין פּוילן. די אידישע פאָלקסשול־לערער, וואס האָבן אין לויף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה געלייגט די פונדאַמענטן פון דער אידישער פרייהייטלעכער שול אין פּוילן, וועלכע האָבן אין פאַרלויף פון אַ קנאַפּן פערטל יאָרהונדערט געבויט אַ נעץ פון אידישע שולן און דערציאונגס־אנשטאַלטן — די לערער זיינען געוועזן אין די יאָרן פון נאַציישן מאָרד און גרויל די וועכטער פון אידישן קינד, די איינהיטער פון דער אידישער קולטור און פון אידישן גייסט.

עמנואל רינגעלבלום איז געוועזן איינער פון די ערשטע און איינער פון די וויכטיקסטע אויף דעם פעלד. מען האָט ניט געקאָנט אין די געטאָס אַפּטיילן קאַמף פון הילף; אַ קיך פאַר הונגעריקע — פון אַ דערציאונגס־ווינקל פאַר קינדער; אַ געהיימע קאַמף־צייטונג — פון זאַמלען מאַטעריאַלן פון אידישן פיין און אידישער גבורה פאַר די קומענדיקע דורות. עמנואל רינגעלבלום איז געוועזן איינער פון די, וואס זיינען געוועזן מיט לייב און לעבן איבערגעגעבן און פאַרטאָן אויפן פעלד פון הילף, רעטונג, קאַמף, אין דער געטאָ פון וואַרשע.

איינער פון די נאָענטסטע און אינטימסטע פריינט פון עמנואל רינגעלבלום, זיין יוגנט־חבר און אידייען־ברודער, פריינט י. קענער, האָט אָנגעשריבן אין קורצן די לעבנסגעשיכטע פון עמנואל רינגעלבלום. מיר גיבן זי דאָ איבער צו די לעזער.

מיר גיבן אויך איבער דעם באַריכט וועגן דער אידישער קולטור־אַרבעט אין די געטאָס, וועלכן עמנואל רינגעלבלום האָט אָנגעשריבן, צוזאַמען מיט איניקע מיטאַרבעטער, מיט אַ וואָך פריער, איידער די דייטשן האָבן אים אומגעבראַכט.

אידישער אַרבעטער קאָמיטעט

דר. עמנואל רינגעלבלום

דער יידיש־פּוילישער היסטאָריקער, געזעלשאַפטלעכער עסקן, פּראָמינענטער קולטור־טוער און אונטערערדישער קעמפער

פון יעקב קענער

---

1. עמנואל רינגעלבלומס קינדער־ און יוגנט־יאָרן

דר. עמנואל רינגעלבלום, וואס איז דעם 7-טן מערץ 1944, דורך די דייטשן דערשאָסן געוואָרן אויף די חורבות פון דער וואַרשעווער געטאָ, איז אינם יאָר 1900 געבוירן געוואָרן אין בוטשאַטש (יידיש: ביטשוטש),* מזרח־גאַליציען — א שטאָט מיט א געדיכטער יידישער באַפעלקערונג.

אויב די סביבה אין וועלכער מענטשן ווערן געבוירן און דערצויגן, האָבן אמאָל א קענטיקע השפעה אויף דער גייסטיקער אנטוויקלונג און אויף דער מענטאַליטעט פון פּערזענלעכקייטן, איז עס אויך בלי־ספק חל אויף דעם יונגען עמנואל רינגעלבלום, וואס איז שפּעטער אויסגעוואקסן אלס אַן ענטו־זיאַסטישער קולטור־טוער, אלס א פלאַמיקער געזעלשאַפטלעכער עסקן און אלס א באַרימטער היסטאָריקער פונם פּוילישן יידנטום.

דאָס יידישע לעבן אינם מזרחדיקן טייל פון גאַליציען (קליין־פּוילן), האָט זיך אָפּט, אין א טייל הינזיכטן מיט „עפּעס" אונטערשיידעט פונם לעבן אינם מערב'דיקן טייל. פון די 800,000 יידן וואס האָבן צום אָנהויב פונם 20-טן יאָרהונדערט געלעבט אין גאַנץ גאַליציען, וואס האָט זיך זייט דער צעטיילונג פון פּוילן אינם יאָר 1772, געפונען אונטער דער עסטרייכישער הערשאַפט, האָבן 600,000 געלעבט אינם מזרחדיקן טייל. די צענדליקער גרעסערע שטעט און די הונדערטער קליינע שטעטלעך האָבן דאָרט פאַרמאָגט א געדיכטע יידישע באַפעלקערונג. עס האָט דאָרט, אין אלע צייטן, גע־ברויזט מיט א קאָכעדיקן און אייגנאַרטיקן יידישן לעבן. מזרח־גאַליציע איז געווען דאָס וויגעלע פון דער מעכטיקער פאָלקס־באַוועגונג אינם יידישן לעבן,* וואס איז באַקאַנט אלס דער חסידיזם. דער פּאָפּולערער ווינקל פון מזרח־גאַליציע, וואו עס געפינט זיך בוטשאַטש, האָט אינם 19-טן יאָרהונדערט געשטמט מיט דער באַרימטער השכלה־באַוועגונג. צוזאמען מיט טאַר־

נאפאל און בראָדי, איז בוטשאַטש געווען איינע פון די באַדייטנדסטע השכלה-פעסטונגען. בוטשאַטש האָט שוין אין דער צווייטער העלפט פונם 19-טן יאָרהונדערט ארויסגעגעבן העברעאישע שריפטשטעלער, סאָציאַליס-טישע קעמפער און אפילו אַנאַרכיסטישע טעאָרעטיקער. אין בוטשאַטש האָבן שוין אין יענע יאָרן עקזיסטירט האַלב-מאָדערנע חדרים, וואו מ׳האָט מיט די קינדער געלערנט אויסשליסלעך תנ״ך — אין קעגנזאַץ צו די חסידישע חדרים, וואו תנ״ך איז שיעור-נישט באַטראַכט געוואָרן ווי טריף-פּסול און מען האָט די קינדער געלערנט בלויז גמרא. אין בוטשאַטש האָבן שוין אין דער צווייטער העלפט פון 19-טן יאָרהונדערט עקזיסטירט מלוכה׳שע גימ-נאַזיעס, אין וועלכע אַסך יידישע עלטערן האָבן געשיקט זייערע קינדער לערנען לימודי-חול און אין די נאָכמיטאָג-שעה׳ן האָבן דיזעלבע קינדער געלערנט אין די חדרים אַ קאַפּיטל ישעיהו, אָדער משלי.

בוטשאַטש איז געווען איינע פון די ווייניקע שטעט אין מזרח-גאַלי-ציען, וואס האָט נישט געהאַט קיין אייגענעם „רבי׳שן הויף״. דערפאַר האָט אָבער דאָרט עקזיסטירט אַ יידישע באַראָן-הירש-שולע, וועלכע פלעגט אירע גראַדויִרטע שילער שיקן אויף איר חשבון קיין ווין לערנען אַ מלאכה. אַסך פון זיי פלעגן דערנאָך צוריקקומען אהיים און זיך עפענען וואַרשטאַטן. איז טאַקע בוטשאַטש געווען איינע פון די ערשטע שטעט אין מזרח-גאַליציע, וואס האָט צוזאַמען מיט קאָלאָמיי און לעמבערג, נאָך אין די 90-ער יאָרן פונם 19-טן יאָרהונדערט, שוין געהאַט אַן אַרטיקע אַרבעטער-באַוועגונג.

דער גאַליציש-פּאָדאָליער ווינקל איז געווען דער תבואה-שפּייכלער פונם אַמאָליקן עסטרייך. יעדע שטאָט אין מזרח-גאַליציע האָט געהאַט צענדליקער תבואה-שפּייכלערס, וואס האָבן געהערט צו יידן. די פּויערים פון די אַרומיקע דערפער פלעגן טאָג-טעגלעך ברענגען אויף זייערע פורלעך דעם קאָרן און ווייץ, די הירזש און די קוקורודזע, דעם פלאַקס און די פּראָסע, צו די יידישע סוחרים, וועלכע פלעגן דערנאָך די סחורות וואַגאָנען-ווייז עקספּאָרטירן קיין מערב-עסטרייך און קיין דייטשלאַנד. אַזאַ תבואה-סוחר איז אויך געווען עמנואל רינגעלבלומס פאָטער, וועלכער איז אָבער געווען נישט בלויז אַ סוחר, נאָר אויך אַ ייִד, אַ יודע-ספר, אַ משכיל, און ער האָט אַלע זיינע יאָרן געשטרעבט דערצו, אַז זיינע קינדער זאָלן זיין „געבילדעטע יידן״. כדי דעם דאָזיקן ציל צו דערגרייכן האָט ער אַלע זיינע קינדער — ובתוכם אויך עמנואלן — געשיקט סיי אין גימנאַזיע, סיי אין חדר, וואו ער האָט פּאַרמיטאָג געלערנט לאַטיין און גריכיש — אויף פּויליש, און נאָכ-מיטאָג — תנ״ך אויף יידיש.

אַזוי איז זיך דאָס לעבן געלאָפן מיט דער שטעטלדיקער רואיקייט און

מיט דער עסטרייכישער געמיטלעכקייט ביזן יאָר 1914, ווען עס איז אויסגע־בראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה, וואָס האָט דאָס אַלטע איינגעפונדעוועטע ייִדישע לעבן שטאַרק אויפגעטרייסלט. רינגעלבלומס עלטערן האָבן געמוזט איבערלאָזן זייער ביסל האָב־און־גוטס אויף הפקר און זיי האָבן צוזאַמען מיט די קינדער „געפליכטעט" קיין נייסאַנדז (נאָווי־סאָנטש), וואָס ליגט צופוסנס פון די מערב־גאַליצישע בעסקידן־בערג.

אין נייסאַנדז, וואָס איז זינט יאָרן געווען אַ חסידישער צענטער, האָט דער 14־יאָריקער עמנואל רינגעלבלום, אָנגעטראָפן אויף אַ גאָר־נייער אַט־מאָספערע. די גרויסע מערהייט פון דער ייִדישער יוגנט — אַ חסידישע; קלויז־בחורים, מיט אַן איינגענער חסידישער הלבשה, מיט אַן איינגאַרטיקער מענטאַליטעט אינם לעבן, וואָס מ׳האָט אין בוטשאַטש גאָרנישט געזען און אַ קליינע צאָל פון דער יוגנט, — די גימנאַזיסטן — שוין אַ שפּראַכלעך אַסימילירטע, וואָס רעדט שוין צווישן זיך, ובפרט אין גאַס, בלויז פּויליש. רינגעלבלום האָט אָבער מיטגעבראַכט מיט זיך פון בוטשאַטש די געוואוינ־הייט און די ליבע צו רעדן אומעטום ייִדיש און צו חברן זיך נישט מיט די גבירישע קינדער, נאָר מיט דער פאָלקס־יוגנט און נישט־אָפּגעבנדיק־זיך אַפילו קיין דין־וחשבון, אַז ער דערפילט דערמיט אַ געוויסע שליחות בנוגע דער ייִדישער שפּראַך און קולטור, ווערט ער אַלס 16-17 יאָריקער ייִנגל דער קעמפער פאַר ייִדיש אין די רייען פון דער גימנאַזיסטישער יוגנט אין נייִ־סאַנדז.

אינם יאָר 1918, ווען אין נייסאַנדז, וואָס איז שוין געוואָרן ידער שטענדיקער וואוינאָרט פון דער משפּחה רינגעלבלום, גרינדעט־זיך אַ זעלבסט־בילדונגס־קרייז פון גימנאַזיע־שילער אויפן נאָמען פונם ערשט־גישטן לאַנג אין קיעוו פאַרשטאָרבענעם פּועלי־ציון־פירער בער באָראָכאָוו, ווערט דער יונגער רינגעלבלום איינער פון די טעטיקסטע מיטגלידער אין דעם דאָזיקן קרייז. אים האָט אָבער נישט באַפרידיקט דער לכתחילה׳דיי־קער כאַראַקטער פונם קרייז, וואָס האָט זיך אָפּגעגעבן בלויז מיט דער וויי־טערדיקער בילדונג פון זיינע מיטגלידער, אויף די געביטן פון ייִדישער גע־שיכטע און ייִדישער קאָנאָמיק. ער האַלט, אַז ס׳איז דער חוב פון דער „אויסדערוויילטער" שטודירנדער יוגנט צו אָרגאַניזירן בילדונגס־קורסן פאַר דער אַרבעטנדער און פאַר דער חסידישער יוגנט און אויף זיין איניציאַטיוו אַנטוויקלט דער באָראָכאָוו־שילער־קרייז אין נייסאַנדז, אַ ברייט־פאַרצווייג־טע בילדונגס־און דערציאונגס־טעטיקייט צווישן דער שטעטלדיקער יוגנט.

אין דער דאָזיקער אַרבעט נעמט ער גאָר אַן אַקטיוון אָנטייל. ער גיט אָפּ פאַר איר אַלע אָוונטן פון דער וואָך, כאָטש ער איז פאַרמאַטערט פון אַ

גאנצן ארבעטסטאָג : ביז 2 אזייגער אלס שילער אין דער מלוכה'שער גימנאזיע און נאָכמיטאג מוז ער ארומלויפן מיט לעקציעס אלס קאָ-רעפּעטיטאר, כדי צו פארדינען אויף שול-ביכער, אָדער אויף א מלבוש, ווייל די „שטוב" איז פאראָרעמט פון דער מלחמה און דער טאַטע קען אים מער נישט אויסהאַלטן . . . זיינע אייגענע שול-אויפגאבן פלעגט ער מאכן אין די שפּעטע נאכט-שעה'ן, אויפן חשבון פון זיין שלאָף — אָבער זיינע געזעלשאַפטלעכע פליכטן פלעגט ער קיינמאָל נישט פארנאכלעסיקן.

זיין גלייכצייטיקע ראָל אלס שילער און לערער אין נייסאנדז האָט אזוי געדויערט ביזן זומער פון 1919, ווען ער האָט גראדואירט פון דער גימנאזיע און — אָן וועלכער ס'איז אויסזיכט אויף שטיצע מצד זיינע עלטערן — זיך גענומען גרייטן אָנצוקומען אויפן ווארשעווער אוניווערסיטעט, כדי דאָרט צו געניסן העכערע בילדונג און כדי זיך נוצלעך צו מאכן אינם דינסט פון זיין פאָלק אלס קולטור-טוער.

2. רינגעלבלומס סטודענטישע יאָרן און זיין געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט

אין הארבסט 1919, ווערט עמנואל רינגעלבלום א סטודענט פונם ווארשעווער אוניווערסיטעט. דאָס פאָרזעצן זיין שטודיום קומט אים אָן זייער שווער, ווייל דער סטודענטן-אָפּצאָל אויפן אוניווערסיטעט איז א הויכער; א צימער צו קריגן אין ווארשע — איז דעמאָלט געווען שווערער ווי קריעת-ים-סוף און קיין יידישע אקאדעמישע היים איז נאָך דעמאָלט אויך נישט געווען ; עפּעס עסן, כאָטש 2 מאָל אין טאָג אין דער ביליקער קיך פאר יידישע סטודענטן, אין דער אזוי-גערופענער „מענזא אקאדעמיצקא", פאָדערט אויך א סומע, וואס איז פאר א צוגעפאָרענעם אָרעמען סטודענט א גרוים פארמעגן, ובפרט, ווען ער קען פון זיינע שווער-האָרעווענדיקע עלטערן גאָרנישט פארלאנגען. אבער, ביי רינגעלבלומען איז דער דראַנג צו העכערער בילדונג געוואלדיק שטארק. זיין הונגער צו דער וויסנשאפט איז ביי אים שטאַרקער ווי דער פיזישער הונגער. מיט גרויס עקשנות איז ער, אין משך פון יאָרן, גובר אָלע שוועריקייטן און שלאָגט-זיך דורך א וועג ביז ער דערגרייכט דעם ציל. בשעת די פאָרמיטאגס באזוכט ער דעם אוניווערסיטעט, וואו ער שטודירט עקאָנאָמיע, סאָציאלאָגיע און געשיכטע. אין די אָוונט-שעה'ן איז ער א לערער אין די אָוונט-שולן פון דער „געזעלשאַפט אָוונט-קורסן פאר ארבעטער", וואו די פארדינסטן זיינען זייער קליינע, דאָס איז דאָך נישט קיין פריוואטע אונטערנעמונג, נאָר א געזעלשאפטלעכע ביל-

דונגס-אינסטיטוציע. די רעגירונג גיט נישט קיין סובסידיעס און די אָוונט-שולן עקזיסטירן נאָר א דאנק דעם, וואָס די „געזעלשאפט אָוונט-קורסן", אָדער די „צישאָ" (צענטראַלע יידישע שול אָרגאַניזאַציע), צאָלן דאָס דירה-געלט, אזוי אז די לערער, ארבעטן דאָרט אויף קאָאָפּעראַטיווע יסודות, טיילן זיך בלויז דערמיט וואָס עס בלייבט פונם מאָגערן שכר-לימוד, נאָכדעם ווי זיי באַצאָלן פריער פאר דער עלעקטריע און פארן ריין-האַלטן די שולן און דערמיט וואָס זיי באקומען פון ציט-צו-צייט, א-סובסידיע פון דער „צישאָ" פון די געלטער וואס זי באקומט פון אמעריקע.

אָבער נישט-געקוקט אויף די דאָזיקע הונגער-באַדינגונגען שטייט עמ-נואל רינגעלבלום ביי אָט דער ארבעט מיט אויסדויער און מיט ליבע, מיט איבערגעגעבנקייט און אויסערגעוויינלעכער אחריות. ער איז נישט בלויז א לערער, וואָס קומט אין אָוונט אָפּגעבן זיינע 2-3 לעקציעס, נאָר די אָוונט-שולן ווערן זיין אידעאל. ער ווערט גיך דער פּרינציפּאל פון א גרויסער אָוונט-שול אין ווארשע; דער פּאָרזיצענדער פונם פעדאגאגישן ראַט פון אלע 5 אָוונט-שולן, וואס די אויבנדערמאנטע געזעלשאפט האלט אויס אין ווארשע און ער ווערט דער ליבלינג פון די פילע הונדערטער יוגנטלעכע ארבעטער וואס באזוכן די דאָזיקע שולן. ער אָרגאַניזירט א „צענטראַלן קלוב" פאר אלע אָוונט-שילער, וועלכער איז טעטיק אין די שבת'דיקע נאָכ-מיטאָגן און אין די אָוונטן, ווען עס קומען נישט פאָר קיין לימודים. רינג-געבלום איז ממש די נשמה פון דעם דאָזיקן קלוב, וועלכער דערציט די יוגנט, וואס איז במשך פון די מלחמה-יאָרן געוואקסן הפקרדיק און אָן עלע-מענטארער בילדונג, מיט דער הילף פון פאָרוויילונגען, פּאָפּולערע וויסנ-שאַפטלעכע שמועסן און זעלבסטבילדונגס-קרייזלעך.

רינגעלבלום, וואס איז לויט זיין נאטור געווען אן „אומפארבעסערלע-בער" ענטוזיאסט, ווירקט אויף די איבעריקע לערער, אז זיי זאלן זיין מער ווי פּאַרמעלע לערער, אז זיי זאלן זיך מיט ליבשאפט אפּגעבן צו דער דער-ציאונגס-ארבעט אלס א געזעלשאפטלעכע טעטיקייט, און אים געלינגט טאַקע איינצושטעלן א הארמאָנישע אטמאָספער צווישן די סטודענטן-לערער און צווישן די האלב-אנאלפאבעטישע יוגנטלעכע. דאָס סטימולירט די יוגנט-לעכע פלייסיק צו לערנען. די אָוונט-שולן געווינען אסך פּאָפּולאַריטעט און זיינע באַמיאונגען ווערן געקרוינט מיט אסך דערפאָלג.

צו דערזעלבער צייט איז רינגעלבלום געזעלשאפטלעך אקטיוו אין די אקאדעמישע (סטודענטישע) קרייזן. ער איז טעטיק, סיי אינם פועלי-ציו-ניסטישן אקאדעמישן קרייז „יוגנט", סיי אינם אלגעמיינעם „אקאדעמישן פאַרבאַנד" פון דער יידישער שטודירנדיקער יוגנט, וואו אלע סאָציאַליס-

טישע עלעמענטן קומט-אויס צו פירן א געמיינזאמען פארשארפטן קאמף קעגן דער איינשטעלונג פון די גבירישע זונדעלעך און קעגן דעם בורזשואזן שול-סיסטעם. די סאָציאַליסטישע אקאדעמיקער פארלאנגען פון דער רע־גירונג, אז די הויכע אָפּצאָלן אויף די אוניווערסיטעטן זאָלן באדייטנד פאר־קלענערט ווערן, כדי די בילדונג זאָל ווערן גלייך צוגענגלעך פאר אלע סטו־דענטן און רינגעלבלום איז במשך פון יאָרן געשטאנען בראש פון דעם דאָ־זיקן געזעלשאפטלעכן קאמף. ער איז טעטיק אין דער בשותּפותדיקער „זעלבסטהילף אָרגאניזאציע" פון די יידישע אקאדעמישע פאריינען, וועלכע האלט-אויס אן אייגענע קאָאָפּעראטיווע ביליקע קיך, באַזאָרגט די יידישע סטודענטן מיט געלט-הלוואות, וועלכע זיי וועלן דארפן אָפּצאָלן ערשט נאָכ־דעם ווי זיי וועלן ענדיקן זייער שטודיום און זיך איינאָרדנען אלס פּראָפע־סיאָנאַלן. די יידישע אקאדעמישע פאריינען טרעטן-צו צו בויען אן אקא־דעמיש הויז, וואו די נישט-פארמעגלעכע סטודענטן זאָלן קענען וואוינען פאר א ביליקן אָפּצאָל און רינגעלבלום ווערט טעטיק ביי דער דאָזיקער וויכטיקער ארבעט אינם געזעלשאפטלעכן בוי-קאָמיטעט אלס איינער פון די פאָרשטייער פון די יידישע אקאדעמיקער.

אין יענע יאָרן — אין די יאָרן 1927-1920 — געהערט ער גלייכצייטיק צום צענטראל-קאָמיטעט פונם פועלי-ציוניסטישן יוגנטלעכן ארבעטער-פאר־באנד „יוגנט" אין פּוילן און ער ארבעט-מיט פּובליציסטיש אין די זשור־נאלן פון דעם דאָזיקן פארבאנד: „די פרייע יוגנט", „דער יונגער דור" און „נאשע האסלא" („אונדזערע לאָזונגען").

דאָס זענען אבער אלץ בלויז וואָלונטארישע ארבעטן, פון וועלכע מען קען האָבן נאָר א מאָראַלישע באפרידיקונג, אָבער נישט קיין פּרנסה און רינגעלבלום איז געצוואונגען איבערצונעמען, אלס „צוגאָב" צו זיינע באשעפ־טיקונגען, עטלעכע לערער-שעה'ן אין די שולן פון דער „ציש"א", צוליב-וואָס ער מוז אָפט דורכלאָזן לעקציעס אויפן אוניווערסיטעט. פון איין זייט, פאר־שלעפּט דאָס אביסל דאָס פארענדיקן פון זיינע שטודיומס און פון דער אַנ־דערער זייט באווענט דאָס אים צו קאָנצענטרירן זיין שטודיום אויף איין געביט — אויפן געביט פון געשיכטע.

די ערשטע 3-2 יאָר פון זיין באזוכן דעם אוניווערסיטעט האָט זיך רינ־געלבלום געווידמעט, ווי מיר האָבן שוין אויבן דערמאָנט, גלייכצייטיק עט־לעכע געביטן: עקאָנאָמיע, סאָציאָלאָגיע און געשיכטע. לכתּחילה האָבן אין אים געקעמפט צוויישן זיך 2 באגערן: צו ווערן אן עקאָנאָמיסט, אָדער צו ווערן א היסטאָריקער. מיט דער צייט איז אים אָבער קלאָר גע־

וואָרן, אז די נטוה צו שטודירן געשיכטע איז ביי אים שטאַרקער ווי אַלע אַנדערע נטיות און האָבנדיק שוין א היפּשן סכום פון עקאָנאָמישן און סאָציאָלאָגישן וויסן, וואָס א היסטאָריקער מוז האָבן, איז ער דאַן אינגאַנצן אריבער אויפן געביט פון געשיכטע. באַוואויגן דערצו האָט אים אין א גרויסער מאָס די דערקענטעניש, אז די יידישע געשיכטספאָרשונג אין פּוילן איז א שטאַרק פארנאכלעסיקט געביט. וואָס מער ער האָט זיך באַטראַכט וועגן דעם און וואָס מער ער האָט זיך אינם געזעלשאַפטלעך-פּאָליטישן קאַמף אָנגעשטויסן מיט אַנטיסעמיטישע דערשיינונגען פון איין זייט און מיט געשיכטלעכער איגנאָראַנץ אינם יידיש-פּוילישן לעבן גופא — אַלץ מער איז ביי אים רייף געוואָרן דער דראַנג און דער קלאָרער ווילן, עפּעס מהדש-צו-זיין אויפן געביט פון גרינטלעך אויספאָרשן די קנאַפּע טויזנט-יאָריקע געשיכטע פונם 3 און א האַלב מיליאָניקן יידישן קיבוץ אין פּוילן.

תיכּף נאָך זיין פעסטן אַנטשלוס פון איצט-אָן זיך צוווידמען דער יידיש-פּוילישער געשיכטספאָרשונג, האָט ער זיך אויף א משך פון עטלעכע יאָר מיט התמדה פאַרטיפט אין די פאַרשטויבטע אַקטן-פּעק פון די וואַרשעווער געריכטס-אַרכיוון און גענישטערט אין די צימערן פון די מלוכה'שע ביבליאָטעקן, ביז ער האָט אין 1927 צוגעשטעלט צום פּראָפעסאָרן-קאָלעגיום פון אוניווערסיטעט זיין דיסערטאַציע: „די געשיכטע פון די יידן אין וואַרשע ביז צום גירוש פון יאָר 1527“. פאַר אָט דער אַרבעט האָט רינגעלבלום באַקומען דעם דאָקטאָר טיטל.

3. רינגלבלום ווערט אָן אַנערקענטער פאָרשער פון דער יידישער פארגאַנגנהייט אין פּוילן

פון יענעם מאָמענט-אָן, ווען זיין ערשט געשיכטלעך בוך איז אַנערקענט געוואָרן, ווי א וויכטיקער צושטייער צו דער יידישער געשיכטס-פאָרשונג, האָט זיך ביי אים אָנגעהויבן א ניי קאַפּיטל אין זיין לעבן.

פון אַרויסגעבן זיין בוך אין דרוק, האָט ער נאָך דעמאָלט נישט געקענט טראַכטן אין רעאַלע טערמינען. קיין געלט דערצו האָט ער דאָך נישט געהאַט. אז א פּריוואַטער בוך-פאַרלעגער זאָל דאָס טאָן, האָט אויך נישט געקענט זיין קיין רייד, ווייל פּריוואַטע פאַרלעגער זוכן דאָך זיכערן פּראָפיט — בעת פאַר געזעלשאַפטלעכע פאַרלאַגן איז רינגעלבלום געווען נאָך א צו-יונגער מחבר, אז זיי זאָלן ריזיקירן מיט זייער גוטער רענאָמע. רינגעלבלום האָט זיך דערפאַר געמוזט באַנוגענען מיט אָפּקלאַפּן אויף דער שרייבן-מאַשין עטלעכע קאָפּיעס פון זיין ערשטלינג-ווערק — אין דער פּוילישער שפּראַך,

פאַרשטייט זיך — און אונטערגעטראָגן צו איינציקע עקזעמפּלאַרן צו זיינע נאָענטסטע פריינט און צו די אנערקענטע אויטאָריטעטן אינם קרייז פון יידישע געלערנטע, למשל, צו פּראָפעסאר מאיר באַלאבאן, צו דר. יצחק שיפּער און אנדערע.

ווער עס האָט זיך נאָר נעענטער באַקענט מיט רינגעלבלומס געשריבענעם ווערק, האָט באַלד געמוזט דערקענען, אז אינם יונגען מחבר פאַרמאָגט די יידישע געזעלשאַפט אַן ערנסטן פאָרשער און אז אין דער נאָענטער צוקונפט וועט ער אויסוואַקסן ווי א פּראָמינענטער יידישער היסטאָריקער.

די וואַרעמע אנערקענונג און די דערמוטיקנדע ווערטער וואָס דר. עמנואל רינגעלבלום האָט באַקומען פון זיינע עלטערע קאָלעגן — פון איין זייט, און זיין איינגעבוירענע אַרבעטסזאַמקייט, צוזאַמען מיט זיין אידעאָלאָגישער איינשטעלונג בנוגע דער סאָציאַל-ווירטשאַפטלעכער ראָל פונם יידישן פאָלק אין פּוילן — פון דער אנדערער זייט, האָבן אים סטימולירט צו וויטערדיקע פאָרשונגען אויפן געביט פון דער יידישער פאַרגאַנגנהייט אין פּוילן און האָבן אים, בהדרגה פאַרשטייט זיך, פון יאָר-צו-יאָר געבראַכט אויף א העכערן שטאַפּל פון דער וויסנשאַפטלעכער ליטער, ביז ער איז דערגאַנגען צו דער מדרגה פון אַן אלגעמיין-אָנערקענטן געלערנטן, היסטאָריקער און אויטאָריטעט אויפן געביט פון יידישער געשיכטספאָרשונג אין פּוילן.

אין משך פון די וויטערדיקע עטלעכע יאָר האָט ער צוגעגרייט 2 נייע ביכער מיט א געשיכטלעכן אינהאַלט און מיט אַן אייגנאַרטיקן פאָרשונגסמעטאָד. גלייכצייטיק האָט ער אין די פאַרשידנסטע וויסנשאַפטלעכע אויסגאַבן פאַרעפנטלעכט אין יידיש און אין פּויליש צענדליקער קלענערע, אָדער גרעסערע געשיכטלעכע אָפּהאַנדלונגען, אַזוי אז דערמיט איז ער געוואָרן פּאָפּולער אויך צווישן די ברייטע קרייזן פון ערנסטע לייענער און פאַרלאַגן האָבן שוין מער נישט מורא געהאַט צו ריזיקירן מיטן אַרויסגעבן פון זיינע ווערק.

אינם יאָר 1932, האָט די „וואַרשעווער אָפּטיילונג פון דער פּוילישער היסטאָריקער געזעלשאַפט" — א געזעלשאַפט וואָס פלעגט אַרויסלאָזן אין דרוק נאָר ערשט-קלאַסיקע ווערק — אַרויסגעגעבן רינגעלבלומס אויבנדערמאָנטע ערשטלינג-ווערק „די געשיכטע פון יידן אין וואַרשע, ביזן גירוש פונם יאָר 1527".

מיט א יאָר שפּעטער, אין 1933, האָט דער „יידישער וויסנשאַפטלעכער אינסטיטוט" אין ווילנע („ייוואָ"), אַרויסגעגעבן אין יידיש זיינם א צווייטע

וויכטיקע ארבעט: „צו דער געשיכטע פונם יידישן דרוק אין בוך-וועזן אין פוילן, אינם 18-טן יאָרהונדערט".

אין 1934, ווידער, האָט דער „אינסטיטוט פאַר די נאַציאָנאַליטעטן-פראַגן" ארויסגעלאָזט פון דרוק זיינם א ניי בוך אין פויליש, אין וועלכן רינגעלבלום האָט זיך פאַרמאָסטן אויסצופאָרשן „די פּראָיעקטן און פּרואוון אומצושיכטן די יידן אין פוילן אין דער עפּאָכע פון קעניג סטאַניסלאַוו".

דאָס פערטע ווערק זיינס פון גרויסער באַדייטונג, איז דערשינען אין פאַרלאַג פון „ייוואָ", אינם יאָר 1937. דאָס איז א גרינטלעכע אויספאָרשונג וועגן די „יידן אין פוילן אינם קאָשציושקאָ-אויפשטאַנד פון יאָר 1794".

די דאָזיקע 4 ווערק זענען נאָך ניט אלץ וואס עס איז דערשינען פון רינגעלבלומס פעדער אין רעזולטאַט פון זיין גייסטיקער פּראָדוקטיוויטעט.

אין די יאָרן 1932-1933 האָט ער, אין א לאָדזשער יידיש-פוילישן מאַגאַזין, וואָס איז דערשינען אין דער פוילישער שפּראַך און האָט געטראָגן דעם טיטל „יידישע חודש-שריפט", אָפּגעדרוקט א סעריע פון צענדליגער אַרטיקלען אונטערן קעפּל: „די יידן אינם ליכט פון דער וואַרשעווער פּרעסע אינם 18-טן יאָרהונדערט".

אינם וואַרשעווער חודש-זשורנאַל „סאָציאַלע מעדיצין", וואָס די צענטראַלע פון „טאָז" (געזעלשאַפט צו שיצן דאָס געזונט ביי יידן) האָט ארויסגעגעבן, אונטער דער רעדאַקציע פון דר. לייב וואולמאַן, האָט רינגעלבלום דעסגלייכן פאַרעפנטלעכט צענדליגער אַרטיקלען וועגן „היגיענע ביי יידן אינם אַמאָליקן פוילן", וועגן „יידישע דאָקטוירים אין פוילן" און אויף ענלעכע סאָציאַל-מעדיציניש טעמעס.

צו דערזעלבער צייט איז ער געווען א שטענדיקער מיטאַרבעטער פון אַלע „ייוואָ"-אויסגאַבן, ווי למשל פון די „עקאָנאָמישע שריפטן", „היסטאָרישע שריפטן", „פון נאָענטן עבר", א. ד. גל. פון די אַלע אַרבעטן וואָס ער האָט דאָרט אָפּגעדרוקט, איז באַזונדערס כדאי צו דערמאָנען, זיינע אָריגינעלע אַרבעטן וועגן דעם „פּלאָצקער פּנקס חייטים", אין דעם צווייטן באַנד פון די „עקאָנאָמישע שריפטן" און וועגן דער „יידישער קהלה" אין וואַרשע אינם 18-טן יאָרהונדערט" — אינם צווייטן באַנד פון די „היסטאָרישע שריפטן" (1937). רינגעלבלום האָט דאָסגלייכן רעגלמעסיק פאַרעפנטלעכט אינם זשורנאַל פונם פועלי-ציוניסטישן יוגנטלעכן אַרבעטער-פאַרבאַנד „יוגנט", צענדליגער אַרטיקלען אויף אַזעלכע אינטערעסאַנטע געשיכטלעכע טעמעס, ווי: שטרייקן פון יידישע געזעלן אינם מיטלאַלטער; סאָציאַלע קאַמפן מיט 400 יאָר צוריק; וועגן סאָקראַטעס-פּראָצעס מיט 2300 יאָר צוריק; א

בלעטל געשיכטע פון די ווארשעווער יידן אין מיטלאלטער; זשאן זשאק רוססא (צו זיין 150-טן יארצייט) און אחוץ-דעם א ריי פובליציסטישע אר-טיקלען אונטערן פסעוודאנים מוניע העלער.

צום סוף דארף אויך דערמאנט ווערן די ביז-גאר אינטערעסאנטע היס-טארישע ארבעט „מקורים צו דער געשיכטע פון די יידן אין פוילן און אין מזרח-אייראפע", וואס ער האט געשריבן בשותפות מיט זיין פריינט און פען-קאלעגע — מיטן היסטאריקער דר. רפאל מאהלער. פון די דאזיקע מקורים זענען דערשינען 2 העפטן (וועגן מיטלאלטער): אין יידיש — ארויסגעגעבן פון דער „קולטור-ליגע" אין 1930 און אין פויליש — ארויסגעגעבן אינם פארלאג פון י. מ. פרייד, ווארשע.

דר. רינגעלבלום, איז אין זיינע היסטארישע ארבעטן נישט געגאנגען אין קיין שום פון די פריער-אויסגעטראטענע וועגן. אלס מארקסיסט, אלס יידישער סאציאליסט האט ער געהאט אן איינגנארטיקן פארשונגס-מעטאד, אן אייגענעם צוגאנג צו געשיכטע און א זעלבסטשטענדיקן בליק אויפן לעבן. ער האט זיינע פארשונגען נישט געבויעט אויפן לעבן פון פראמי-נענטע פערזענלעכקייטן — נאר זיך געגריבלט אין די סאציאל-ווירטשאפט-לעכע פארהעלטענישן פון דער געגעבענער עפאכע, וועלכע ער האט אויסגע-פארשט; זיך פארטיפט אין די עקאנאמישע באדינגונגען פון דער מאסע און פון דארט געשעפט די מאטריאלן פאר זיין געשיכטלעכער קאנצעפציע.

להיפוך צו אנדערע פארשערס, האט ער זיך אין זיין פארשונגס-ארבעט נישט געשטיצט אויף די אויפטוען פון די יידישע שתדלנים, נישט אויף די „מעשים-טובים" פון די קהלה-תקיפים — נאר געזוכט צו דערגרונטעווען מיט וואסערע פרנסות האבן זיך יידן דעמאלט-און-דעמאלט באשעפטיקט, ווי-אזוי איז געווען זייער עקאנאמישער מצב און וואסערע איז געווען צו זיי די באציאונג צו קריסטלעכע שכנים, מצד די מלוכה-ארגאנען און מצד די באזונדערע קלאסן פון דער דרויסנדיקער וועלט.

דאס אויסצופארשן, איז נישט געווען אזוי לייכט, ווייל וועגן די דאזיקע פראגן זענען כמעט נישט געווען קיין פארטיקע מאטריאלן. איז טאקע רינ-געלבלום יארן-גאנצע אפגעזעסן מיט גרויס התמדה אין די ארכיוון פון די ווארשעווער געריכטן, אין די קעלערס פון די מלוכה'שע ביבליאטעקן, וואו עס זענען געלעגן די פארשטויבטע פעק מיט פארגעסענע אלטע מאטריאלן, אין וועלכע קיינער האט זיך נישט געוואלט גריבלען. ער האט דארט אזוי-לאנג געגישטערט אין די שווין אפגעבליאקעוועטע געריכטס-אורטיילן, אדער קעניגלעכע דעקרעטן, ביז ער האט זיך דא-און-דארט אנגעשטויסן אויף איינצעלנע אפגעריסענע ידיעות, אויף מלחמה-כראניקעס, אויף פאקטן,

אָדער אויף שילדערונגען פון פּראָצעסן צווישן יידישע און קריסטלעכע ביר־גער, וואס האָבן געהאט א שייכות צום אמאָליקן יידישן לעבן און אונטער זיין פעדער זענען דערפון ארויסגעקומען קלאָרע בילדער, אָדער געשיכטלעכע גרינטלעכע אָפּהאנדלונגען וועגן דעם אמאָליקן יידישן לעבן אין פּוילן.

4. רינגעלבלומס געזעלשאַפטלעכע אקטיוויטעטן

דר. עמנואל רינגעלבלום האָט געהערט צו דעם טיפּ פון געלערנטע, וואָס זיינען באין־אופן נישט אומשטאַנד, אָפּצושליסן־זיך אין די ד׳ אמות פון זייער ארבעטס־קאבינעט, אָדער צו איזאָלירן־זיך אין די ארכיוון. ער האָט ליב געהאט די דאָזיקע ארבעט און איר האָט ער פרייוויליק אוועקגעגעבן די שענסטע יאָרן פון זיין לעבן. אָבער, ער האָט תמיד פּארמאָגט א שטארקן חוש פאר געזעלשאפטלעכער טעטיקייט בכלל און באזונדערס פאר קולטורעלער טעטיקייט צווישן די ברייטסטע פאָלקסמאסן. אין אלע צייטן פון זיין לעבן, אפילו ווען ער איז ביז איבערן קאָפּ געווען פארזונקן אין זיינע געשיכטלעכע פאָרשונגס־ארבעטן, פלעגט ער שטענדיק מוזן אָפּרייסן אביסל צייט פאר געזעלשאפטלעכער טעטיקייט.

אין די ערשטע יאָרן פון זיין לעבן אין ווארשע, האָט ער, ווי מיר האָבן עס אויבן געזען, זייער אסך צייט, ענערגיע און איניציאטיוו, אָפּגעגעבן פאר די אוונט־שולן, פאר די אקאדעמישע אָרגאניזאציעס און פארן צענטראַל־קאָמיטעט פונם פּועלי־ציוניסטישן פארבאנד „יוגנט״, וואו ער פלעגט מיטהעלפן אויסאַרבעטן די פּראָגראמען פאר די קולטור־טעטיקייטן און פלעגט אָפט ארויספאָרן אין די שבתים מיט פאָרלעזונגען אין די פּראָווינץ־שטעט.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן איז זיין באליבטעסטער ארבעטספּלאץ געווען אינם פּרעזידיום פון דער „געזעלשאפט אָוונט־קורסן פאר ארבעטער״. יעדן נאָכמיטאג, נאָכדעם ווי ער איז פארטיק געוואָרן מיט זיינע לעקציעס אין די יידיש־פּוילישע גימנאזיעס, וואו ער איז געווען לערער פון געשיכטע־לימוד, פלעגט ער קומען אין צענטראַלן אָפיס פון דער דאָזיקער געזעלשאפט. אונטער זיין דירעקטער אָנפירונג האָט די „געזעלשאפט אָוונט־קורסן״ אויסגעברייטערט איר טעטיקייט און אויסגעבויעט אירע אינסטיטוציעס. א דאנק זיין סיסטעמאטישער און טאָג־טעגלעכער ארבעט האָט די דאָזיקע געזעלשאפט, אין יענע יאָרן, פארמאָגט 165 אָפּטיילונגען איבער די פארוואָרפנסטע שטעט און שטעטלעך פון דער פוילישער רעפּובליק. לויט זיין איניציאטיוו האָבן די מערהייט פון די אָרטיקע אָפּטיילונגען אָרגאניזירט ביי זיך ארבעטער ספּאָרט־קלובן, וועלכע האָבן זיך דערנאָך צונויפגעשלאָסן אין א זעלבשטענדיקן ספּאָרט־פארבאנד „שטערן״ מיט אן אייגענער

צענטראלער אָנפירונג; כאָרן, דראַמאַטישע קרייזן, מוזיקאַלישע סעקציעס, ביבליאָטעקן און זומער־קעמפּס. אומעטום האָט געשטעקט זיין האַנט און איבעראַל האָט דערגרייכט זיין קאָנטראָלירנדיק אויג. צוויי גרויסע קולטור־קאָנגרעסן האָט די דאָזיקע געזעלשאַפט אָפּגעהאַלטן אין די יאָרן 1926 און 1931, צו וועלכע עס זיינען געקומען קיין וואַרשע הונדערטער דעלעגאַטן און געסט פון איבערן גאַנצן לאַנד און וועלכע זיינען — אחוץ זייערע פּראַקטישע רעזולטאַטן — פאַרוואַנדלט געוואָרן אין הערלעכע דעמאָנסטראַציעס פאַר דער מאָדערנער יידישער קולטור.

דר. רינגעלבלום איז אין דער דאָזיקער קולטור־טעטיקייט נישט געווען קיין „אומפּאַרטייאישער אינטעליגענט", וואָס טוט קולטור־אַרבעט לשם קול־טור. ביי אים איז די דאָזיקע טעטיקייט געווען בלויז א טייל פון דעם אַל־געמיינעם קאַמף וואָס די אַרבעטערשאַפט דאַרף פירן פאַר איר באַפרייאונג. ער האָט זיך באַטראַכט פאַר א טוער פון זיין פּאַרטיי — פון דער לינקער פּועלי־ציון־פּאַרטיי, צו וועלכער ער האָט אַלע זיינע יאָרן געהערט — אויפן קולטור־פראָנט פונם יידישן אַרבעטער־קאַמף און ער האָט זיין שליחות דער־פילט מיט גרענעצלאָזער ליבע און מיט גרויסער פאַראַנטוואָרטלעכקייט.

אויך צו זיין לערערישער פּראָפעסיע האָט ער זיך באַצויגן אידעאַליס־טיש. ווען ער איז שוין געווען מער־ווייניגער עקאָנאָמיש איינגעאָרדנט אַלס לערער פון די יידיש־פּוילישע מיטל־שולן, האָט ער אָבער נישט געקענט שלום מאַכן מיטן פאַקט, וואָס די דאָזיקע שולן לערנען נישט קיין יידיש אַלס שפּראַך און אַפילו נישט קיין יידישע ליטעראַטור — זאָל זיין כאָטשבי אויף פּויליש. ער פּרוּווט זיינע תלמידים און תלמידות, בעת זייערע געשיכטע לעקציעס, צו פאַראינטערעסירן מיט די יידישע קולטור־פּראָבלעמען און ער עצה'ט זיי צו גרינדן אויסערהאַלב דער שולע זעלבסטבילדונגס־קרייזן פאַר דער יידישער שפּראַך און יידישער ליטעראַטור, צוזאָגנדיק זיי דערצו זיין קאָנקרעטע מיטהילף.

די מאָגערע רעזולטאַטן פון די דאָזיקע פּרוּוון, האָבן אים אָבער לחלוטין נישט צופרידנגעשטעלט און — נאָכדעם ווי ער באַקומט דערצו דעם הסכם פון צ. ק. פונם „יוגנט"־פאַרבאַנד — באַשליסט ער צו ווערן כאָטש אויף איין יאָר צייט א לערער אין דער יידיש־וועלטלעכער גימנאַזיע פון דער „ציש"אָ" אין ווילנע — אויף גאַנץ מאָגערע מאַטעריעלע באַדינגונגען.

אים האָט געצויגן קיין ווילנע — צו דער „ירושלים דליטע" — וואו עס האָט געברויזט און געקאָכט מיט א פולן און פילפאַרביקן יידישן קולטור־לעבן. אים האָט געצויגן קיין ווילנע, וואו עס איז געווען דער זיץ־אָרט

פונם „יידישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט" מיט פאַרשידענע וויסנשאַפטלעכע סעקציעס.

אינם ווילנער פעריאָד באַקענט ער זיך נעענטער מיט דער ארבעט פון דער „ייווא", און ווען ער קומט שפּעטער צוריק קיין ווארשע, ווערט ער דער ענטוזיאַסטישער בויער פון דער ווארשעווער ייווא־אָפּטיילונג און דער אַקטיווסטער מיטאַרבעטער פון דער היסטאָרישער סעקציע ביי דער ייווא־צענטראַלע.

צוזאַמען מיט דר. ר. מאַהלער גרינדעט ער דאַן דעם „קרייז פון יונגע יידישע היסטאָריקער", צו וועלכן עס געהערן א גאַנצע ריי פון יונגע געלערנטע: מאַגיסטער י. טרונק, דר. ל. צאַמבער, מגר. מנחם לינדער, דר. פ. פרידמאַן פון לאָדזש און אַנדערע. דער קרייז גיט אַרויס זיינע אייגענע „שריפטן" אין וועלכע רינגעלבלום פאַרעפנטלעכט פון צייט־צו־צייט זיינע וויסנשאַפטלעכע ארבעטן און סיי אין די קרייזן פון די „אַלטע" יידישע היסטאָריקער, סיי אין די קרייזן פון די פוילישע היסטאָריקער, ליגט מען א סך האָפענונגען אויף די רעזולטאַטן פונם דאָזיקן קרייז בכלל און באַזונדערס אויף דער צוקונפט פון רינגעלבלומען גופא אלס יידישער היסטאָריקער.

אין די לעצטע עטלעכע יאָר פאַרן אויסברוך פון דער מלחמה, ווען רינגעלבלום איז שוין באַקאַנט אין פוילן אלס היסטאָריקער, ווערט ער איינגעלאַדן פונם דאָרטיקן „דזשאָינט" אלס שטענדיקער מיטאַרבעטער אויף א פאַראַנטוואָרטלעכן אַמט און אלס רעדאַקטאָר פונם חודש־זשורנאַל „פאָלקס־הילף", וואָס די „צענטראַלע פון גמילת־חסדים קאַסעס" ביים „דזשאָינט" האָט אַרויסגעגעבן פאַר די קליינע יידישע בעלי־מלאכות און פאַרמער.

אויך אויף דעם דאָזיקן אַמט האָט רינגעלבלום אַרויסגעוויזן אַסך איניציאַטיוו און געזעלשאַפטלעכע פאַראַנטוואָרטלעכקייט. אין אַן ארבעטס־געביט וואָס האָט פריער געשמעקט מיט פילאַנטראָפּיע, האָט ער אַסך מיט־געוווירקט דערצו, אַז דער דאָזיקער געביט זאָל פאַרוואַנדלט ווערן אין אַן אינסטיטוציע פון זעלבסטהילף און ער איז דערפאַר גיך געוואָרן דער ליבלינג פון די אָרעמע פּראָווינצער קליינע האַנטווערקער און פון די דאָרפישע יידן, וועלכע ער האָט אָרגאַניזירט אין קאָאָפּעראַטיוון און מיט דער הילף פון „פאָלקסהילף"־זשורנאַל, זיי דערצויגן צו פּראָדוצירן און אָפּזעצן זייערע פּראָדוקטן אויף קאָלעקטיווע יסודות.

פאַרשטייט זיך, אַז זייענדיק איבערגעלאָדן מיט צענדליקער געזעל־שאַפטלעכע ארבעטן אלס „דזשאָינט"־טוער, אלס רעדאַקטאָר פון „פאָלקס־

הילף״, אלס פֿאָרזיצנדער פֿון דער וואַרשעווער ייוואָ־אַפּטיילונג און מיט אַ גאַנצער רייע וויסנשאַפֿטלעכע טעטיקייטן, סיי אינם „קרייז פֿון יונגע היס־טאָריקער״, סיי מיט נייע פֿאָרשונגען וועגן דער געשיכטע פֿון יידן אין פּוילן, האָט ער זיך אין די לעצטע יאָרן געמוזט טיילווייז באַפרייען פֿון אַזעלכע טאָג־טעגלעכע אַרבעטן וואָס זיינען געווען דירעקט פֿאַרבונדן מיט דער פּאַר־טיי צו וועלכער ער האָט געהערט. ער האָט אָבער שטאַרק אָפּגעהיט די וויכטיקסטע פֿליכטן זיינע לגבי דער באַוועגונג. ער האָט קיינמאָל נישט פֿאַרפֿעלט צו קומען צו די פֿאַרשיידנסטע פּאַרטייאישע, אָדער אַלגעמיין־פּראָ־לעטאַרישע פֿייערונגען. אָט אַ קליינער טשיקאַווער עפּיזאָד: איינמאָל האָט ער אַביסל פּאַרשפּעטיקט צו אַ באַראַכאָוו־אַקאַדעמיע. צוליב דעם ווייל דער זאַל איז באַצייטנס געוואָרן איבערגעפֿולט, האָט די פּאָליציי־וואַך אין דרויסן אָפּגעשלאָסן די טירן און מער קיינעם נישט אַריינגעלאָזט. רינגעלבלום האָט געהאַט דערפֿון גרויס עגמת־נפֿש און ער האָט זיך פֿאַר זיין פֿאַרשפּעטיקן אַליין באַשטראָפֿט. אין אַ פּראַקטיקער דעצעמבער־נאַכט האָט ער אויף דער גאַס אַרומשפּאַצירט פֿאַר דער טעאַטער־געביידע ביזן סוף פֿון דער יאָרצייט־פֿייערונג. „אויב איך האָב פֿאַרשפּעטיקט״ — האָט ער דערקלערט מיט פֿאַר־דרוס — „וויל איך כאָטש אויף דעם אופֿן באַערן באַראַכאָווס אָנדענקען, אפֿילו ווען איך זאָל זיך דערביי פֿאַרקילן״ . . .

לויט זיין גאַנצן מהות איז רינגעלבלום געווען מער אַסקעט ווי בשר־ודם, מער אַ יושב־אוהל ווי אַ קהל׳שער מענטש. ס׳פֿלעגט זיך אים פֿונ־דעסטוועגן אַמאָל פֿאַרבענקען נאָך אַביסל עולם־הזה, נאָך אַביסל געזאַנג און פֿרייל עכקייט. פֿלעגט ער אין אַזעלכע מאָמענטן קומען אין די קלוב־לאָקאַלן פֿון דער פּועלי־ציוניסטישער „יוגנט״, כדי צוזאַמען מיט דער פֿריילעכער יוגנט־חברה אויסצוזינגען דעם גאַנצן רעפּערטואַר פֿון רעוואָלוציאָנערע לידער און פֿאָלקס־ניגונים. אָבער אויך אין אַזעלכע אָוונטן האָט ער נישט געקענט אינגאַנצן זיך אָפּגעבן דעם נענוס פֿון „עולם־הזה״ און נאָך אַלע גע־זאַנגען פֿלעגט ער בעטן די יוגנטלעכע, אַז זיי זאָלן דערציילן פֿאָלקסמיט־לעכע אַנעקדאָטן, אינטערעסאַנטע מעשה׳לעך פֿון זייערע שטעטלעך, וואָס זיי געדענקען נאָך פֿון די חדר־יאָרן. דערביי פֿלעגט ער אַרויסציען זיין גאָטיץ־ביכל מיט אַ בלייפֿעדער און מיט גרויסער פֿייערלעכקייט פֿאַרשרייבן אַלץ וואָס עס איז פֿאַר אים געווען ניי. „דאָס וועט צוניץ־קומען״ — פֿלעגט ער זאָגן — „פֿאַר דער פֿאָלקלאָריסטישער סעקציע פֿון דער „ייוואָ״. מיט באַזונדערער התמדה פֿלעגט ער דאָס טאָן, ווען ער האָט דערהערט עפּעס אַן אַלטמאָדישן יידישן אויסדרוק, אָדער אַ שיין מעשה׳לע מיט אַ מוסר־השכל.

5. רינגעלבלומס טעטיקייטן בעת דער נאַצישער אָקופּאַציע און אין דער אונטערערדישער באַוועגונג

אזוי איז זיך געגאַנגען רינגעלבלומס פארבנרייכער לעבן מיט זיין אַל-זייטיקער טעטיקייט און מיט שיינע חלומות וועגן דער צוקונפט, ביזן יאָר 1939, ווען די היטלער-באַנדעס זיינען אַנגעפאַלן אויף פּוילן און האָבן אונ-טערגעצונדן די וועלט מיט דער מלחמה-שרפה.

אין דער לעצטער וואָך פון חודש אויגוסט, ווען אייראָפּע האָט שוין גע-פיבערט מיט דייטשלאַנדס לעצטע מלחמה-צוגרייטונגען און פאר דער וועלט איז שוין געווען קלאָר, אז היינט-מאָרגן וועט זיך די היטלער-מאַשין פאר-מעסטן חרוב-צו-מאַכן פּוילן אלס איר ערשטן קרבן — אין יענע טעג האָט זיך רינגעלבלום געפונען אין זשענעוו, שווייץ, אלס איינער פון די דעלע-גאַטן פון דער ווינער פּועלי-ציון-פראַקציע צום 21-טן ציוניסטישן קאָנגרעס. צווישן די פּוילישע דעלעגאַטן איז געוואָרן א שטיקל פּאַניק. א טייל פון זיי האָבן דעמאָלט באַשלאָסן אריבערצופאָרן קיין ארץ-ישראל און א טייל זיינען אוועק קיין פּאַריז, אָדער קיין לאָנדאָן, כדי פון דאָרט צו דערגרייכן די פאַראייניקטע שטאַטן. עמנואל רינגעלבלום האָט אויך געקענט טאָן דאָסזעלבע. ער האָט אבער, גלייך ווי די איבריקע דעלעגאַטן פון זיין פּאַרטיי-פראַקציע, געהאַלטן, אז זיין פליכט איז דורך אומוועגן זיך אומצו-קערן קיין פּוילן, כדי צו זיין, אין דער שעה פון גרויסן אומגליק, צוזאַמען מיט דער גאַנצער יידישער פאָלקסמאַסע.

די צוריק-רייזע קיין פּוילן איז געווען א לאַנגע און א שווערע. איבער איטאַליען אין פארשלאָסענע וואַגאָנען און דערנאָך שוין אביסל פרייער איבער יוגאָסלאַוויען און ווידער אונטער פּאָליציייאישן קאָנטראָל דורך אונ-גאַרן, ביז ער איז צוזאַמען מיט אסך אנדערע דעלעגאַטן, אָנגעקומען צו דער פּוילישער גרענעץ שוין אין דער מלחמה. אויף דער פּוילישער טערי-טאָריע איז מען שוין געפאָרן אין א פינסטערן צוג, וועלכער איז פון צייט-צו-צייט באָמבאַרדירט געוואָרן פון דייטשע עראָפּלאַנען. אבער, אויף צו-מאָרגנס נאָכן אָנקומען קיין וואַרשע, איז רינגעלבלום שוין געשטאַנען ביי זיין אַרבעט אין „דזשאָינט" און ער האָט שוין געפּלאַנט ווי אזוי איבערצו-שטעלן די דזשאָינט-טעטיקייטן אויף הילפס-רעלסן פאַר די מלחמה-גע-ליטענע.

ס'האָבן זיך באַלד אָנגעהויבן באַראַטונגען מיט געזעלשאַפטלעכע אָר-גאַניזאַציעס, ביי וועלכע רינגעלבלום האָט אלס פאָרשטייער פונם „דזשאָינט" געשפּילט א זייער אָנגעזעענע ראָל. אויפן 6-טן טאָג פון דער מלחמה, ווען וואַרשע איז שוין געווען ערנסט באַדראָט און ס'האָט זיך אָנגעהויבן די

מאסנהאפטע עוואקואציע, האָט רינגעלבלום באַשלאָסן צו בלייבן אויף זיין פּאָסטן, סיי צוליב זיין ארבעט אין דזשאָינט, סיי צוליב דעם וואס ער איז צוזאמען מיט אנדערע פון זיינע פּאַרטיי-חברים — מיט שכנא זאגאן, וועלכער איז אומגעקומען אין די גאַז-קאַמערן פון טרעבלינקע און מיט אַן אנדערן חבר, ב., וועלכער האָט נאָך לאַנג געאַרבעט אין דער אונטערערדישער באַוועגונג — באַשטימט געוואָרן דורכן צ. ק. אַלס דער דריטער אינם טריומוויראט וואָס דאַרף אין אַלע ענינים פּאַרטרעטן דעם צ. ק. פאַר דער גאַנצער צייט פון דער מלחמה.

ס'האָט זיך באַלד אָנגעהויבן די באַלאַגערונג פון ווארשע און די דייטשע באָמבארדירונגען האָבן געהאגלט מיט חורבן און טויט. א טייל דזשאָינט-טוער זיינען געוואָרן שווער פארוואונדעט. דאָס הויז אין וועלכן עס האָבן זיך געפונען די דזשאָינט-אָפּיסעס איז חרוב געוואָרן און אויף ריגענבלומס גורל איז אויסגעפאַלן, ביים שיין פון די פייער-פלאַמען, איינשטעלנדיק זיין לעבן, צו ראַטעווען די וויכטיקסטע דאָקומענטן און מאַטעריאַלן פונם דזשאָינט. די באַלאַגערונג פון ווארשע האָט זיך פאַרצויגן לענגער ווי מען האָט לכתחילה גערעכנט און צענדליגער טויזנטער יידישע האָרעפּאַשניקעס, וואָס האָבן געלעבט פון האַנט-אין-מויל-אַריין און האָבן נישט געהאַט קיין שום שפּייז-רעזערוון, האָבן אָנגעהויבן צו הונגערן. אין ווארשע זיינען געבליבן שטעקן צענדליגער טויזנטער פּליטים, וואס זיינען זיך צונויפגעלאָפן פון דער פּראָווינץ און זיי האָבן זיך געפונען אין א הילפלאָזער לאַגע. ס'איז פאַר רינגעלבלומען געוואָרן קלאָר, אז מען קען נישט וואַרטן מיט דער הילפס-טעטיגקייט פון דזשאָינט ביז נאָך דער באָמבאַרדירונג און בהסכם מיט די איבריקע דזשאָינט-טוער רופט ער תיכף א דרינגנדע באַראַטונג פון געזעלשאַפטלעכע טוער, אויף וועלכע עס ווערט באַשלאָסן שוין צוטרעטן צו גרינדן אין אַלע געגנטן פון ווארשע אומזיסטע פאָלקס-קיכן. די פאַרשידענע אָרגאַניזאַציעס — די פּראָפעסיאָנעלע פאַריינען און אַלע פּאָליטישע פּאַרטייען, די האַנטווערקער פאַרבאַנדן און אנדערע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס — גיבן-אָפּ זייערע דערוויילע נאָך-גאַנץ-געבליבענע לאָקאַלן פאַר דער גרינדונג פון די קיכן און רינגעלבלום — צוזאמען מיט די אנדערע 2 איבערגעבליבענע דזשאָינט-טוער — דער אומגעבראַכטער גייטשטאַט און נאָך א חבר, וואָס איז אונטערערדיש טעטיק געווען — שטעלן אוועק א ברייטערן הילפס-קאָמיטעט, וועלכער קאָאָרדינירט אין זיינע ראַמען אַלע הילפס-צווייגן. די אָנגעלאָפענע פּליטים און די אָרטיגע נשרפים ווערן באַזאָרגט מיט א דאַך איבערן קאָפּ, מיט מלבושים און מיט א טעלער זופּ. רינגעלבלום ווערט די נשמה פון דער גאַנצער הילפס-ארבעט, ביי וועלכער

ער ווייזט-אויס אסך הארציקייט, אסך איניציאטיוו און גלייכצייטיק אסך ענערגיע. ער ארבעט קנאפע 20 שעה אין מעת-לעת און פאלט ממש פון די פיס — אבער ער שטייט נישט אפ און דערמוטיקט נאך אנדערע מיט זיין אינטערעסנלאזער איבערגעגעבנקייט.

ווארשע איז געפאלן. די דייטשן זיינען אריין אין שטאט און די גויט צווישן דער יידישער באפעלקערונג ווערט ממש אין לשער. די הילפס-טעטיקייט, וועלכע האט געמוזט אויסגעברייטערט ווערן, הויבט-אן צו ליידן פון שטערונגען מצד די דייטשן און רינגעלבלום, וואס האט געקענט ריידן א גוטן דייטש, הויבט-אן אינם נאמען פון דזשאינט ארומצולויפן אין די דייטשע אמטן מיט אינטערווענציעס, אז די הילפס-ארבעט זאל נישט גע-שטערט ווערן, ביז ער ווערט איינמאל — בעת אזא אינטערווענץ — ביז בלוט צעשלאגן פון א ברוטאלן דייטשן אפיציר. א צעבלוטיקטער קומט ער דאן צוריק אינם לאקאל פונם „צענטראלן הילפס-קאמיטעט" און שטעלט זיך גלייך צוריק צו דער ארבעט. אים האט לחלוטין נישט געארט זיין פאר-בלוטיקטער צושטאנד — דאגעגן האט אים שטארק וויי-געטאן די באציאונג מצד דער דייטשער מאכט צו די יידישע פאלקס-קיכן און די טרויעריקע פערספעקטיוו פונם פוילישן יידנטום.

שפעטער, ווען די דייטשן האבן רעאליזירט זייער טייוולאנישן פלאן און האבן אפגעשלאסן 600,000 יידישע נפשות אין דער ווארשעווער געטא, וואו עס האט באלד אנגעהויבן צו בושעווען דער הונגער און דער טיפוס, אין יענער צייט האט רינגעלבלום, דורך די אינסטאנצן פון „צענטראלן הילפס-קאמיטעט", ארגאניזירט אין דער געטא די „הויז-קאמיטעטן", וועלכע האבן געשפילט א גרויסע ראל אין דער זעלבסטהילף-טעטיקייט פון דער געפייניקטער יידישער באפעלקערונג. און נאך שפעטער, ווען עס האבן זיך אנגעהויבן צו מערן דעפארטאציעס, האט ער זיך באטייליקט אין די געהיימע בעראטונגען פון אלע פארטייען און ארגאניזאציעס, אויף וועלכע עס איז בא-שלאסן געווארן צו-צוגרייטן דעם באוואפנטן ווידערשטאנד און פון דאן-אן און ווייטער גענומען אן אקטיוון אנטייל אין דער אונטערערדישער באוועגונג.

אין מאי-חודש 1943, ווען דער העראישער באוואפנטער ווידערשטאנד איז שוין געווען אין פולן גאנג, איז קיין לאנדאן אנגעקומען אן אונטער-ערדישע ראדיא-טעלעגראמע, אין וועלכער די יידישע קעמפער האבן געבעטן הילף, און איינער פון די 3 אונטערגעשריבענע אונטער דער דאזיקער טעלע-גראמע, איז געווען דר. עמנואל רינגעלבלום, וועלכער האט גענומען אן אק-טיוון אנטייל אין דער ארגאניזירונג פון געטא-אויפשטאנד.

נאָך דער בלוטיקער ליקווידאַציע פונם אויפשטאַנד איז רינגעלבלום, נאָך צוזאַמען מיט צענדליגער אַנדערע פון זיינע חברים, פאַרשיקט געוואָרן אינעם שקלאַפן-לאַגער פון פּאָניאַטאָוו, וואו עס איז שפּעטער אויך פאָרגעקומען אַ באַוואָפנטער אויפשטאַנד קעגן די דייטשע מערדער און צענדליגער קעמפער זענען צוזאַמען מיטן קאָמענדאַנט פונם פּאָניאַטאָווער אויפשטאַנד — דער פּועלי-ציון-טוער מלך פיינקינד — העלדיש אומגעקומען מיט געווער אין דער האַנט. רינגעלבלום איז אָבער, מיט 2 טעג פאַרן אויסברוך פונם אויפשטאַנד אין פּאָניאַטאָוו, דורך דער יידישער אונטערערדישער באַוועגונג פון דאָרט אַרויסגעגנב׳עט געוואָרן און איז איינגעאָרדנעט געוואָרן אינעם אַרישן טייל פון וואַרשע אויף נעפעלשטע דאָקומענטן אַלס געבוירענער „אַריער״.

אין זיין אונטערערדישער דירה אינעם אַרישן טייל פון וואַרשע, האָט רינגעלבלום ווייטער פאָרטגעזעצט זיין אַרבעט — וואָס ער האָט נאָך געהאַט אָנגעהויבן אין געטאָ — פאַר דער שאַפונג פון אַ רייכן אַרכיוו. ער האָט געזאַמלט אַלערליי מאַטעריאַלן, דאָקומענטן און פאַקטן, וואָס האָבן אַ שייכות צום יידישן לעבן אין די געטאָס און צו דער היטלעריסטישער טאָטאַלער פאַרטיליקונג פונם פּוילישן יידנטום.

אונטער זיין דירעקטער אָנפירונג האָט די אונטערערדישע אַרכיוו-קאָמיסיע צונויפגעזאַמלט בערך הונדערט בענדער זכרונות, אין וועלכע יידן פון די פאַרשידנסטע שיכטן, שילדערן זייערע פיינפולע איבערלעבונגען אונטער דער ביטוש פון דער דייטשער אָקופּאַציע. אַחוץ-דעם האָט דער דאָזיקער צענטראַלער אַרכיוו אָנגעזאַמלט פולע קאַסטנס מיט פאַרשידענע אָפיציעלע דייטשע דאָקומענטן בנוגע דער אויסראָטונג פון דער יידישער באַפעלקערונג; הונדערטער ראַפּאָרטן, רעפּאָרטאַזשן און בעלעטריסטישע שאַפונגען, וואָס טאַלאַנטפולע יונגע שפּראַצונגען, האָבן געשאַפן אין מאָמענטן צווישן לעבן און טויט.

דר. רינגעלבלום האָט אויך, לויט אַ באַשלוס פונם „קאָאָרדינירקאָמיטעט״ (אַ פאַרשטענדיקונגס-קאָמיסיע צווישן דעם אונטערערדישן „יידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט״ און דעם אונטערערדישן קאָמיטעט פון „בונד״), געשריבן „די געשיכטע פון דער יידישער קאַמף-אָרגאַניזאַציע אין פּוילן״.

צו די דאָזיקע אַרבעטן האָט ער זיך באַצויגן מיט דער העכסטער מאָס פון פאַראַנטוואָרטלעכקייט. ער האָט זיי באַטראַכט ממש פאַר זיין לעבנסציל און זיך באַן-אופן נישט געוואָלט אָפּרייסן פון זיי. אַזוי, למשל, האָט די דעלעגאַטור פון דער פּוילישער גלות-רעגירונג אין לאָנדאָן, אין יאַנואַר 1944, דערהאַלטן פון וואַרשע אַ רשימה פון 19 יידישע אונטערערדישע

טוער, וועלכע די פוילישע רעגירונג האָט באַשלאָסן, מיט דער הילף פון דער פוילישער אונטערערדישער באַוועגונג, אַרויסצוראַטעווען פון פוילן און צו ברענגען אויף אַ זיכערן אָרט אין אויסלאַנד. פון די 19 קאַנדידאַטן אויף געראַטעוועט צו ווערן, האָבן דעמאָלט בלויז 3 נאָך געלעבט און איינער פון זיי איז געווען דר. עמנואל רינגעלבלום. די פוילישע אונטערערדישע באַוועגונג איז געווען גרייט די דאָזיקע 3 אונטערערדישע פירער אַריבער־צופירן קיין אונגאַרן און פון דאָרט זיי צו טראַנספּאָרטירן ווייטער. אָבער, אַלע 3, ובתוכם רינגעלבלום, האָבן זיך קאַטעגאָריש אָפּגעזאָגט פון דער דאָזיקער פּריווילעגיע. רינגעלבלום — צוזאַמען מיט די אַנדערע צוויי — האָבן געהייסן „דאַנקען זייערע אָרגאַניזאַציעס פאַרן געדענקען זיי״, אָבער, „דעם פאָרשלאַג קענען זיי נישט אָננעמען, ווייל זיי מוזן דערפילן זייער געזעלשאַפטלעכן דינסט ביזן סוף״.

רינגעלבלום האָט פּשוט מפקיר־געווען זיין לעבן, כדי צו דערפירן זיין אַרבעט ביזן סוף. עס איז אים אָבער נישט געווען באַשערט פולשטענדיק צו פאַרענדיקן זיין הייליקע אַרבעט.

דעם 1־טן מערץ 1944 האָט ער נאָך אָנגעשריבן אַן אינטערעסאַנטן ראַפּאָרט וועגן דער רייכער קולטור־טעטיקייט, וואָס די געהיימע „יידישע קולטור־אָרגאַניזאַציע״ אין דער וואַרשעווער געטאָ האָט געפירט פאַר דער גאַנצער צייט פון איר העראָישער עקזיסטענץ. ער האָט דעם דאָזיקן היסטאָרישן דאָקומענט, וועלכער ווערט דאָ איבערגעגעבן באַזונדער, אונטערגעשריבן צוזאַמען מיט זיין פּאַרטיי־חבר און נאָענטן מיטקעמפער א. ב. — אַדרעסירנדיק דעם דאָזיקן ראַפּאָרט קיין ניו־יאָרק, צום „ייוואָ״, צום פּען־קלוב און צו שלום אַש, י. אָפּאַטאָשו, ה. לייוויק און דר. רפאל מאַהלער. אָבער, נאָך איידער די אונטערערדישע באַוועגונג האָט באַוויזן דעם בריוו אַרויסצופירן פון פוילן — דעם 7־טן מערץ 1944 — האָט די בלוטיקע „געשטאַפּאָ״ אַנטדעקט דעם אונטערערדישן קעלער, אין וועלכן רינגעלבלום האָט געלעבט צוזאַמען מיט זיין פרוי און זייער 12־יאָריקן זון, און מיט נאָך אַנדערע 35 „אַריער״, לרוב פון דער יידישער אינטעליגענץ.

די „געשטאַפּאָ״, לויט ווי עס מעלדעט דער אונטערערדישער ראַפּאָרט, האָט געוואוסט ווער און וואָס ס׳איז רינגעלבלום — הגם ער מיט זיין משפחה האָבן געהאַט אַרישע דאָקומענטן. מען האָט זיי דערפאַר שוידערלעך געמאַטערט און געפייניקט מיט אַלע סאַדיסטישע געשטאַפּאָ־מעטאָדן, אַז זיי זאָלן אַרויסגעבן דעם אַרכיוו, אָדער לכל־הפחות אויסזאָגן וואו ער געפינט זיך.

קיינער פון זיי האָט זיך אָבער נישט איינגעבראָכן. ווי אמת׳ע קדושים

האבן זיי אריבערגעטראָגן אַלע אוממענטשלעכע פּייניקונגען מצד די דייטשע סאַדיסטן. זיי האָבן עקשנותדיק געשוויגן און מיט גרויסער העלדישקייט געוואַרט אויף זייער מאַרטירער-טויט.

די „געשטאַפּאָ" האָט דעמזעלבן טאָג, דעם 7-טן מערץ 1944, אַרויסגעפירט אירע 38 קרבנות אויף די חורבות פון דער וואַרשעווער געטאָ און דאָרט זיי אַלעמען דערשאָסן.

אויף די חורבות פון געטאָ, וואו רינגעלבלום האָט במשך פון 3 און אַ האַלבע מלחמה-יאָרן, געפירט אַן אינטענסיווע קולטור-טעטיקייט און אַ ברייט-פאַרצווייגטע הילפס-אַרבעט; וואו ער האָט, אין די 20 יאָר פון פוילנס אומאָפּהענגיקער מלוכה׳שער עקזיסטענץ, געשטרעבט צו אַ שענערן און בעסערן מאָרגן; וואו ער האָט געשאַפן קולטור-ווערטן און זיין שפּרודלדיקע ענערגיע פאַרווענדעט אינם קאַמף פאַר דער קולטורעלער דערהויבונג פון די יידישע פאָלקס-מאַסן; אויף די חורבות פון די נאַלעווקיס, גענשע און סמאָטשע, וואו עס האָט געברויזט מיט אַן אייגנאַרטיקן יידישן פאָלקס-לעבן — דאָרט האָט ער אויסגעהויכט זיין שיינע און איידעלע נשמה.

עמנואל רינגעלבלום, וואָס האָט שיין און ערלעך געלעבט, איז טראַגיש און ביי דראַמאַטישע אומשטענדן געפירט געוואָרן צו זיין הינריכטונג. ער איז געפאַלן מיט אַ העראָישן טויט — מיט אַ טויט פון אַ קדוש, מיט אַ מאַרטירער-קראַנץ אויף זיין שיינעם בלאָנדן קאָפּ און מיט אַ פאַרגליווערטן טראַגישן שמייכל אויף זיין ליכטיקן פּנים.

די יידישע קולטור-אַרבעט אין די געטאָס פון פוילן

צום יידישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט (ייוואָ),
צום יידישן פּעןקלוב, צו שלום אַש, ה. לייוויק,
י. אָפּאַטאָשו, ר. מאַהלער.

פון . . . און דר. עמנואל רינגעלבלום

טייערע פריינד: מיר שרייבן צו אייך אין א מאָמענט, ווען 95% פּוילישע יידן זיינען שוין אומגעקומען אין מוראדיקע פייניקונגען אין די גאַזקאמערן פון די עינויים-ערטער אין טרעבלינקע, סאָביבור, כעלמנא, אָשפּיצין אָדער זיינען אויסגעהרגעט געוואָרן בשעת די „ליקווידיר-אַקציעס“ אָן אַ צאָל אויף דעם שטח פון די געטאָס און לאַגערן. דער גורל פון דעם קליינעם טייל יידן וואס וועגעטירן נאָך און מאַטערן זיך אין דער קנאַפּער צאָל קאָנצענטראַציע-לאַגערן איז אויך באַשטימט פון פאָרויס. ס'וועט אפשר בלייבן ביים לעבן א קליין הייפל יידן וואָס פירן אן אומלעגאל לעבן אין די „אַרישע שטאָטטיילן“ אונטער דער שטענדיקער שרעק פון טויט. אָדער וואָס וואַנדרעווען ווי געיאָגטע חיות איבער די וועלדער. צי כ'וועט איבערדויערן די מלחמה ווער עס איז פון אונדז כלל-טוערס, וואָס מיר אַרבעטן אין באַדינגונגען פון טאָפּעלער קאָנספּיראַציע, זיינען מיר אין ספק. מיר ווילן אייך דעריבער אויף דעם וועג דערציילן אין קורצע ווערטער וועגן די אַרבעטן וואס בינדן אונדז מיט אייך צום מערסטן.

אין דעם מאָמענט ווען די פּוילישע יידן זיינען אַרונטערגעפאַלן אונטער דעם גרויליקן היטלעריסטישן יאָך, האָט דער יידישער אומאָפּהענגיקער נעזעלשאַפטלעכער אקטיוו אָנגעהויבן א ברייט פאַרמאָסטענע טעטיקייט אונטערן לאָזונג פון זעלבסטהילף און קאמף. מיט דער טעטיקער און ברייטער הילף פון „דזשאָינט“ איז אויפגעשטאַנען אין וואַרשע און אויף דער פּראָווינץ זייער א גרויסע נעץ אינסטיטוציעס פון געזעלשאַפטלעכער פאַרזאָרגונג, געפירט פון „זשטאָס“ („יידישע געזעלשאַפט פאר סאָציאלער פאַרזאָרגונג“), „צענטאָס“ („צענטראַלע פאַר קינדער- און יתומים-שוץ“) און „טאָז“ („געזעלשאַפט צו פאַרהיטן דאָס געזונט פון דער יידישער באַפעלקערונג“). דער „אָרט“ האָט אויך אנטוויקלט א היפשע טעטיקייט. צענדליגער טויזנטער-מענטשן, דערוואַקסענע און קינדער, האָבן זיך געקענט דערהאלטן ביים לעבן א לענגערע צייט מיט דער הילף פון די דאָזיקע אינסטיטוציעס און פון א פארצווייגטער נעץ הויז-קאָמיטעטן וואס האָבן מיט זיי מיטגעאַרבעט. די דאָזיקע אָרגאַניזאַציעס האָבן געפירט זייער קרבנותפולע ארבעט ביז דער לעצטער מינוט, כל-זמן עס האָט נאָך געגליט דער קלענסטער פונק לעבן

אינעם יידישן קאָלעקטיוו. אונטער זייער מאַנטל האָבן געפירט זייער קאָנ־ספּיראַטיווע טעטיקייט אַלע פּאָליטישע פּאַרטייען און אידעישע ריכטונגען, אונטער זייער פירמע זיינען אָרגאַניזירט געוואָרן כמעט אַלע קולטור־טע־טיקייטן.

דער לאָזונג פונם יידישן געזעלשאַפטלעכן אַקטיוו איז געווען: „לעבן מיט ווערדע און שטאַרבן מיט ווערדע!“ מיר האָבן זיך באַמיט אין די געטאָס און לאַגערן צו רעאַליזירן דעם דאָזיקן לאָזונג. אַן אויסדרוק דערפון איז געווען די ברייט פאַרמאָסטענע קולטור־אַרבעט וואָס האָט זיך אַנטוויקלט ניט געקוקט אויפן אומגעהייערן טעראָר, הונגער און נויט און איז געוואַקסן אין דער ברייט און אין דער טיף ביזן מאַרטירער־טויט פון פוילישן יידנטום.

אין דעם מאָמענט ווען די וואַרשעווער געטאָ איז געוואָרן הערמעטיש פאַרשלאָסן האָט זיך געשאַפן אַן אונטערערדישע קולטור־אָרגאַניזאַציע אונ־טערן נאָמען „ייקאָר“ („יידישע קולטור־אָרגאַניזאַציע“). זי האָט געפירט אַ פאַרצווייגטע קולטור־אַרבעט, אָרגאַניזירט ציקלען וויסנשאַפטלעכע לעקציעס, יובילײ־פייערונגען (לכבוד פּרצן, שלום־עליכמען, מענדעלען, באָראָכאָוון און אַנדערע) און ליטעראַרישע און קינסטלערישע אונטערנעמונגען. די נשמה פונעם „ייקאָר“ איז געווען דער יונגער וויסנשאַפטלער־עקאָנאָמיסט מאַגיס־טער מנחם לינדער וואָס איז דערהרגעט געוואָרן דורך די דייטשן נאָך אין אַפּריל 1942.

אונטער דעם מאַנטל פון קינדערקיכן און היימען פון „צענטאָס“ איז גע־שאַפן געוואָרן אַ נעץ אונטערערדישע שולן פון פאַרשיידענע ריכטונגען. („ציש״אָ“, „תרבות“, „שולקולט“, „יבנה“, „חורב“, „בית־יעקב“ א״אנד). אַ ספּעציעלע אַקטיוויטעט האָבן אַרויסגעוויזן די וועלטלעכע שולן מיט דער יידישער לערנשפּראַך. געבויט האָבן זיי די אומפאַרגעסלעכע טוערס שכנא זאַגאַן און סאָניע נאָוואָגרודזקי, וואָס ביידע זיינען זיי אוועקגעפירט געוואָרן צום טויט קיין טרעבלינקע.

ס'איז געשאַפן געוואָרן אַ קאָנספּיראַטיווער צענטראַלער יידישער אַרכיוו אונטער דעם אומשולדיקן נאָמען פון אַ חברה „עונג שבת“. אונטער דער אָנפירונג פון ד״ר עמנואל רינגעלבלום, דעם שעפער פונעם אַרכיוו, און ביי דער אַקטיווער מיטאַרבעט פון . . . (דאָ זיינען אויסגערעכנט 6 נעמען) האָט ער געקליבן מאַטעריאַלן און דאָקומענטן וואָס זיינען שייך צו דער מאַרטי־ראָלאָגיע פון יידן אין פוילן. אַ דאַנק דער אינטענסיווער אַרבעט פון אַ גרויסן שטאַב מיטאַרבעטערס זיינען אויפגעקליבן געוואָרן ביי אַ צוויי צענד־ליגע קאַסטנס מיט אומגעווייינטלעך ווערטפולע דאָקומענטן, טאָגביכער, זכרונות, רעפּאָרטאַזשן, פאָטאָגראַפיעס אאז״וו. די אַלע מאַטעריאַלן זיינען

פארגראָבן אויף . . . ; מיר האָבן צו זיי ניט קיין צוטריט. דער גרעסטער טייל מאַטעריאַלן וואָס זיינען איבערגעשיקט געוואָרן קיין אויסלאַנד שטאַמט פון אונדזער ארכיוו. מיר האָבן אַלאַרמירט די וועלט מיט געגויע אינפאָר-מאַציעס וועגן דעם גרעסטן פארברעך אין דער געשיכטע. מיר פירן די אר-כיוו-ארבעט ווייטער. ניט געקוקט אויף די מוראדיקע באַדינגונגען קלייבן מיר זכרונות און דאָקומענטן וואָס זיינען שייך צו דער מאַרטיראָלאָגיע, דעם קאַמף און די איצטיקע לעבנס-באַדינגונגען פונעם איבערבלייב פון די פוי-לישע יידן. אין 1941 און 1942 זיינען מיר געווען אין קאָנטאַקט מיט . . . אין ווילנע וואָס האָט אונטערן קאָנטראָל פון די דייטשן געבראַכט אין אָר-דענונג די מאַטעריאַלן פון ייוואָ און א היפשן טייל פון זיי באַהאַלטן. היינט זיינען אין ווילנע שוין קיין יידן ניטאָ. דער גרויסער צענטער פון יידישער קולטור און פון מאָדערנער וויסנשאַפטלעכער ארבעט איז אין גאַנצן צע-שטערט געוואָרן.

א לעבעדיקע אונטערערדישע קולטור-ארבעט האָבן געפירט כמעט אַלע פארטייען און אידעישע אָרגאַניזאַציעס, ספּעציעל די יוגנט-אָרגאַניזאַציעס. כמעט דורך דער גאַנצער צייט וואָס די געטאָ האָט עקסיסטירט איז ארויס-געגאַנגען אַן אונטערערדישע פּרעסע, ס'זיינען ארויס זשורנאַלן און זאַמל-ביכער. א ספּעציעל לעבעדיקע פּרעסע-טעטיקייט האָבן געפירט די ווייטער-דיקע אָרגאַניזאַציעס: דער „בונד" (בולעטין, צייטפראַגן, יוגנט-שטימע, Za Naszą i Waszą Wolność, Nowa Młodzież); לינקע פּועלי - ציון (פּראָלעטאַרישער געדאַנק, יוגנטרוף, אַוואַנגאַרד, Nasze Hasło); דער השומר הצעיר (Jutrznia, Przewiośnie„ אויפברויז און א ריי זאַמל-ביכער); דרור (דרור-ידיעות, המדריך, גבורה און פיין); רעכטע פּועלי-ציון (באַפרייאונג); דער אַנטיפאַשיסטישער בלאָק (דער רוף); די קאָמוניסטן (מאָרגן-פרייהייט) און אַנדערע. טייל פון די דאָזיקע אויסגאַבעס וואָס זיינען ארויסגעגאַנגען אין ווארשע זיינען, ניט געקוקט אויף די אומגעהייערע שווע-ריקייטן פון קאָמוניקאַציע און קאָנטאַקט, פארשפּרייט געוואָרן כמעט אין אַלע געטאָס.

א פארשפּרייטע קולטור-טעטיקייט צווישן די ברייטע שיכטן קינדער און יוגנט האָט געפירט די צענטראַלע פאַר קינדער-פאַרזאָרגונג „צענטאָס" אונטער דער אָנפירונג פון . . . און פון דער אומפארגעסלעכער ראָזע סימ-כאָוויטש (געשטאָרבן פון טיפוס, זי האָט זיך אָנגענומען ביי דער ארבעט צווישן גאַסנקינדער). מיט דער הילף פון א שטאַב לערערס, דערציערס און קינסטלערס זיינען אָרגאַניזירט געוואָרן הונדערטער קינדער-אונטערנעמונגען אין אינטערנאַטן, קינדער-היימען און קלובן. ס'איז אָרגאַניזירט געוואָרן

א צענטראַלע ביבליאָטעק פאַר קינדער אונטער דער אָנפירונג פון . . ., א מעאַטער אונטער דער אָנפירונג פון . . . ביי דער מיטאַרבעט פון . . . (אויס־געריכנט 4 נעמען), קורסן פאַר יידישער שפּראַך און ליטעראַטור. ספּעציעל אין דער צייט פון די גרויסע געזעלשאַפטלעכע אַקציעס פון „קינדער־חודש" זיינען פאָרגעקומען אימפּאָזאַנטע קולטורעל־קינסטלערישע אונטערנעמונגען, וואוהין עס פלעגן קומען טויזנטער צוהערערס כדי אָפּצורייסן זיך אויף א פּאָר שעה פונעם קאָשמאַר פון דער ווירקלעכקייט און פאַרברענגען אָן זאָרג מיט קינדער. אין די דאָזיקע אונטערנעמונגען וואָס זיינען געשטאַנען אויף א הויכן קינסטלערישן ניוואָ האָבן גענומען אָן אנטייל קינדער פון די „צענטאָס"־אַנשטאַלטן און פון די שולן. היינט זיינען שוין קיין יידישע קינדער אין פּוילן ניטאָ! 99% קינדער האָבן די היטלעריסטישע פאַרברע־כערס אויסגעהרגעט.

אויפן שטח פון געטאָ איז געווען טעטיק א סימפאָנישער אָרקעסטער מיטן אויסגעצייכנטן דיריגענט שמעון פולמאַן אין דער שפּיץ. שיינע סימ־פאָנישע און קאַמעראַלע קאָנצערטן האָבן געגעבן ווען ניט ווען מינוטן פון אָפּרו און פאַרגעסעניש. פולמאַן און כמעט אַלע מיטגלידער פון אָרקעס־טער מיטן פידלער לודוויק האָלצמאַן אין דער שפּיץ זיינען אומגעקומען אין טרעבלינקע. דער יינגערער קאַפּעלמייסטער מאַריאַן נויטייך איז אומגע־קומען אין לאַגער אין טראַווניקי. אין געטאָ האָבן זיך באַוויזן נייע יונגע טאַלענטן. ס'האָט אויפגעשיינט ווי א מעטעאָר די פענאָמענאַלע יונגע זינ־גערין מאַרישאַ אייזנשטאַט, די „נאַכטיגאַל פון געטאָ", א טאָכטער פונעם דיריגענט אין דער וואַרשעווער סינאַגאָגע. זי איז דערהרגעט געוואָרן דורך די ס"ס־לייט אין דער צייט פון דער ליקווידיר־אַקציע. עס האָבן זיך גע־שאַפן כאָרן, ספּעציעל זיינען געשטאַנען אויף א הויכער מדרגה די קינדער־כאָרן אונטער דער אָנפירונג פון י. פייווישיס. פייווישיס איז אומגעקומען אין לאַגער אין פּאָניאַטאָוו. אַנדערע אָנפירערס פון כאָרן ווי גלאַדשטיין, זאַקס און אַנדערע זיינען אומגעקומען אין טרעבלינקע. די יידישע מאָלערס און סקולפּטאָרן וואָס האָבן געלעבט אין א שרעקלעכער נויט האָבן פון צייט צו צייט אָרגאַניזירט זייערע אויסשטעלונגען. צווישן אַנדערע האָט זיי אָר־גאַניזירט פעליקס פרידמאַן. אַלע יידישע פּלאַסטיקערס זיינען ארויסגעפירט געוואָרן צום טויט קיין טרעבלינקע.

אפילו אין די קאָנצענטראַציע־לאַגערן פון דער ס"ס, וואוהין מען האָט ארויסגעשיקט א געוויסן טייל יידן פון וואַרשע און אַנדערע שטעט, האָט אונדזער געזעלשאַפטלעכער און קולטורעלער אַקטיוו ניט אויפגעהערט צו אַרבעטן; ער איז ניט איינגעבראָכן געוואָרן און האָט אויסגעהאַלטן אויפן

פאַסטן פון דינען דעם כלל. סיי אין פּאָניאַטאָוו און אין טראַווניקי, סיי אין אַנדערע לאַגערן איז אויפגעשטאַנען אַ קאָנספּיראַטיווע געזעלשאַפטלעכע זעלבסטהילף. פון צייט צו צייט זיינען אפילו פאָרגעקומען געהיימע קולטור־אונטערנעמונגען, פייערונגען אאַז״וו. דער שטראָם פון געזעלשאַפטלעכער און קולטורעלער אַרבעט האָט געפּלייצט אַזוי לאַנג ווי לאַנג עס האָט פּולסירט לעבן אין די יידישע קאָלעקטיוון. זייט ווייסן, אַז די לעצטע ביים לעבן געבליבענע טוערס זיינען ביזן לעצטן מאָמענט געווען געטריי די אידעאַלן פון אונדזער קולטור. די פאָן פון קולטור און פון קאַמף קעגן באַרבאַריזם האָבן זיי געהאַלטן אין די הענט ביזן טויט.

ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן דער פּעריאָד פון די מערדערישע „דעפּאָרטיר־אַקציעס” איז די אידעע פון זעלבסטהילף פאַרביטן געוואָרן דורך דער אידעע פון קאַמף. אין דער שפּיץ האָט זיך אַרויסגערוקט אונדזער העלדישע יוגנט פון אַלע ריכטונגען און דער אַרבעטער־אַקטיוו, אין דער ערשטער ריי פון די פּראָ־פּאַלעסטינישע אָרגאַניזאַציעס. עס האָט זיך אָנגעהויבן די פּרעכטיקע עפּאָפּעע פונעם יידישן באַוואָפנטן קאַמף אין פוילן: די העלדישע פאַרטיידיקונג פון וואַרשעווער געטאָ, דער פּרעכטיקער קאַמף אין ביאַליסטאָק, די פאַרניכטונג פון די עינוויים־ערטער אין טרעבלינקע און סאָביבור, די קאַמפן אין טאַרנע, בענדין, טשענסטאָכאָוו און אַנדערע פּונקטן. יידן האָבן געוויזן דער וועלט, אַז זיי קענען קעמפן מיט געווער אין די הענט, אַז זיי ווייסן ווי צו שטאַרבן מיט ווערדע אין קאַמף מיטן טויטפיינד פון יידישן פאָלק און פון דער גאַנצער מענטשהייט.

אָט דאָס איז אַלץ וואָס מיר האָבן אייך געוואָלט זאָגן, טייערע פריינד. נים קיין סך פון אונדז זיינען געבליבן ביים לעבן. פון שרייבערס לעבן, שרייבן און אַרבעטן מיט אונדז . . . (דאָ קומען 10 נעמען. דערנאָך גייען 3 נעמען פון באַוואוסטע שרייבערס וואָס זיינען דורך די דייטשן אַרויסגעפירט געוואָרן מחוץ די גרענעצן פון פוילן). צי זיי לעבן ווייסן מיר נים. זאָרגט פאַר זיי דורכן אינטערנאַציאָנאַלן רויטן קרייץ. אַ צעטל פון דעם אויסגעהרגעטן קולטור־אַקטיוו ליגן מיר ביי.

צי מיר וועלן נאָך האָבן אַ געלעגנהייט זיך צו זען מיט אייך זיינען מיר אין ספק. גיט איבער אונדזערע הייסע גרוסן אַלע יידישע קולטור־טוערס, שרייבערס, זשורנאַליסטן, מוזיקערס, פּלאַסטיקערס, אַלע בויערס פון דער מאָדערנער יידישער קולטור און קעמפערס פאַר נאַציאָנאַלער און אַלגעמיין־מענטשלעכער אויסלייזונג.

ד״ר ע. רינגעלבלום